
<https://doi.org/10.15407/fd2022.02.083>
УДК 321.7

Вікторія ШАМРАЙ, кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник відділу соціальної філософії
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
01001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4,
vicsha@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-0936-5404>

ДИСКУРСИВНИЙ ВИМІР ІНСТИТУЦІЙ

У статті розглядається чільна і неусувна роль дискурсивних практик в існуванні соціальних інститутів, особливо в умовах демократичного урядування. Обґрунтовується необхідність пошуку евристично плідних підходів в аналізі суспільної дійсності взагалі, насамперед сучасної соціальності. В цьому контексті запропоновано теоретичну модернізацію інституційного підходу в аналізі соціальних явищ, а саме залучення поняття дискурсу в структуру цього підходу. Наголос зроблено на подвійному сенсі суспільних інститутів — як способів організації життєдіяльності суспільства та як інстанцій (медіумів) нормативності, через які конституюється, відтворюється та змінюється порядок суспільного життя. Таким чином розв'язується дилема правила—організації в неоінституціоналізмі. Вона переводиться в режим двох невіддільних і взаємодоповняльних функцій інституту — нормативної та регулятивної. Подано аналіз тих смислових, організаційних та процедурних навантажень, що їх виконують дискурсивні практики в діяльності інститутів суспільства. Зокрема, автор зосереджується на складній структурі нормативності, яку вособлює суспільний інститут. Щонайменше в ній треба виокремити експліцитну нормативність системи правил та приписів, з одного боку, і порядок дискурсу, створений і підтримуваний даним інститутом — з іншого. Дискурс відповідає нормативності в її ужитковості — в якості реально здійснюваного процесу в нормування життєдіяльності. Нормативність існує не інакше, ніж породжуючи певні практики мовлення, комунікації та аргументації. Це стає підставою для визначення поняття інституції як дискурсивного режиму існування соціального інституту, з одного боку, та як способу організації дискурсу в суспільстві (порядок дискурсу) — з іншого. Серед чільних соціальних ефектів інституцій вирізняє генерування довіри як засади суспільних відносин та тяглість культурного досвіду. Автор підкреслює комплексність існування та діяльності інституцій: кожна інституція залучена в загальне дискурсивно-комунікативне поле суспільства і, своєю чергою, впливає на нього.

Ключові слова: соціальні інститути, дискурс, суспільство, норми (нормативність), структура життєдіяльності.

Цитування: Шамрай, В. (2022). Дискурсивний вимір інституцій. *Філософська думка*, 2, 83—95.
<https://doi.org/10.15407/fd2022.02.083>

Суспільство є настільки складним багатовимірним утворенням, що застосувати до нього єдину теоретичну оптику і ґрунтовані на ній пояснювальні схеми є вочевидь недоречним. Така однобічність аналізу створює загрозу зашореності соціально-філософського розуміння головного предмета соціальних досліджень, а саме — розвитку суспільства. Передусім усвідомленням такої небезпеки можна пояснити відхід в дослідженнях суспільства від універсальних макротеорій на кшталт концепцій Маркса чи Парсонса до так званих теорій середнього рівня (див.: [Мертон, 2006] та ін.). Утім, і ця еволюція соціального пізнання не зовсім точно відображає природу суспільства. Справедливо застерігаючись від редукаціонізму, властивого соціальним макротеоріям, парадигма теорій середнього рівня потрапляє в ситуацію істотної теоретичної невизначеності засад, на яких не просто уґрунтоване дослідження цього сегменту соціальної реальності (розуміння якого впорядковує теорія середнього рівня); на них спирається розуміння суспільства загалом. Відмова від вироблення концепції суспільства як такого жодним чином не звільняє дослідницьку думку від необхідності спиратися на певний сенс суспільства як загальний смисловий горизонт, в якому здійснюються і досягають результатів конкретні дослідження. Головною вадою теорій макрорівня була не спроба теоретичного витлумачення суспільства загалом, а прагнення пізнавальної монополії власної теоретичної позиції й утвердження її як єдино достовірного пояснювального засобу, що виключає геть усі інші.

Визнання *складної природи* суспільства закономірно тягне за собою методологічний принцип взаємодоповнюваності макротеоретичних оптик. Завдання полягає не в тому, щоб відкинути соціальні макротеорії як пізнавально некоректні (радіше світоглядно-ідеологічні утворення, ніж наукові теорії), а у скасуванні їхньої пояснювальної виключності. Універсалістські зазіхання макротеорій цілком прийнятні, якщо не сполучати їх з вимогою пояснювального монізму. Противагою останньому має бути не теоретичний «плюралізм» як такий (в якому імпліцитно закладається проста рівнозначність різних дослідницьких парадигм і відмова від зіставлення їхніх евристичних та пояснювальних можливостей). Такий плюралізм, який просто релятивізує соціальне пізнання, радше послаблює, ніж посилює дослідницький потенціал останнього. Натомість важливим і плідним для глибини розуміння соціальної реальності є сполучання, взаємна доповнюваність різних теоретичних оптик. Це передбачає зміну режиму існування теорії, коли вона перетворюється з концептуальної структури, що домагається монополії на пояснення, на теоретико-методологічний *підхід* в аналізі соціальних явищ. Існування макротеорії в режимі такого підходу, який не виключає інші, а навпаки, відкритий до використання їхніх можливостей, є тим теоретичним орієнтиром, який дозволяє уникнути як Харибди пояснювальних редукацій, властивих макротеоріям, так і Сцилли некритичного прийняття множинності оптик своєрідного «методологічного анархізму».

Ця методологічна преамбула актуалізує пошук евристично плідних підходів в аналізі суспільної дійсності взагалі, а надто сучасної соціальності. Адже глибока трансформація різноманітних соціальних форм та виникнення цілком нових форматів суспільного життя робить усталені пізнавальні практики менш придатними. В даній статті спробуємо запропонувати напрям теоретичної модернізації одного з провідних засобів аналізу соціальної реальності — інституційного підходу, з огляду на посилення ролі дискурсів в сучасному глобальному світі, для якого надпотужна інфосфера стала не лише всеосяжним середовищем існування, а й чільним визначенням, сутнісною характеристикою його. Результатом такої модернізації має стати інституційно-дискурсивний підхід до соціальних явищ.

Утруднення інституційного підходу до соціальних явищ

Поняття соціального інституту властива характерна нечіткість змісту, яка виникає внаслідок надзвичайної строкатості явищ, що підпадають під це поняття — від сім'ї до держави, від закону до власності. Цю особливість поняття визнають чимало дослідників. Зокрема, стаття «Social Institutions» у Стенфордській філософській енциклопедії розпочинається фразою: «Термін “соціальний інститут” відзначається певною неясністю (somewhat unclear) як у звичайній мові, так й у філософській літературі» [Miller, 2019]. У визначеннях інститутів превалюють дві характеристики: сталість структури життєдіяльності та її відтворюваність. Наведені в тій самій енциклопедії приклади соціальних інститутів — «уряди, сім'я, людські мови, університети, лікарні, бізнесові корпорації та правові системи... терміни “інститути” та “соціальні інститути” використовуються для позначення різноманітних соціальних форм, включаючи конвенції, правила, ритуали, організації та системи організацій» [Miller, 2019] — наочно демонструє теоретичні утруднення вжитку поняття інституту. Надто різноякісні та несумісні за масштабами явища людської життєдіяльності потрапляють в обшир цього поняття. Це надмірне розширення змісту істотно знижує його евристичний та пояснювальний потенціал. Відтак є сенс звернутися до витоків поняття інституту з метою надати йому більш чіткої концептуальної визначеності.

Поняття соціального інституту походить від латинського *institutio*, що означає «звичай», «порядок», «припис», «настановлення». Вже в цих вихідних значеннях бачимо головні смислові акценти майбутнього теоретичного концепту: нормативний та регуляторний ефекти. Зазвичай перше теоретичне застосування поняття інституту пов'язують з іменем Джамбатиста Віко. Втім, в контексті міркувань італійського мислителя йдеться не стільки про введення в обіг терміна, скільки про ідею соціального інституту. Показово, що в російському перекладі його головної праці італійське *istituto* передано як «звичай», а не як «інститут»; наприклад: «В гражданских обычаях, благодаря которым появились и сохраняются на свете Нации» [Вико, 2018: с. 26]. Ідею соціального інституту Віко висловлює, зокрема, у аксіомі XLV, коли

визначає, що люди за самою своєю природою схильні триматися тих законів та порядків, що інтегрують їх у суспільство. Виокремлення певної сталої нормативної системи, яка відтворюється та залучає людей у суспільство — власне, робить їх його членами — це і є початок поняття соціального інституту. («Люди по самой своей природе склонны сохранять воспоминания о тех законах и порядках, которые удерживают их в обществе» [Вико, 2018: с. 76].)

Послідовне застосування поняття соціального інституту знаходимо вже у XIX столітті в соціальних теоріях О. Конта та К. Маркса. Виникає закономірне питання: чому воно не було належним чином використано у соціально-філософській думці попереднього, XVIII століття, для якого соціальна проблематика мала надзвичайну вагу? Пояснення цього можна знайти у домінуванні в період Просвітництва природно-правової парадигми в поясненні становлення та розвитку суспільства. Розуміння соціальної нормативності пов'язувалось у цьому теоретичному контексті з єдністю людської природи, її невіддільними правами та ефектом природних законів. Інститути як штучні утворення — усталені структури людської життєдіяльності — за пріоритетом природності як джерела нормативності вочевидь мають небагато шансів на вагому теоретичну роль. Показово, що й органістична теорія суспільства Конта розуміє соціальні інститути (йому йдеться в цій якості про такі утворення, як сім'я, право, церква тощо) за аналогією з органами єдиного організму.

За усієї відмінності концепцій Конта та Маркса (в тому числі й щодо природи соціальних інститутів), спільне полягає у телеології цих соціальних форм: інститути є передусім регуляторними системами в життєдіяльності суспільства. Цю лінію в розуміння соціальних інститутів продовжив Дюркгайм. Її інколи іменують функціоналістським тлумаченням, але поняття регулятивності видається тут більш доречним. Адже воно вказує на *характер* функційної залученості інституту в життєдіяльність суспільства.

Дещо іншу лінію розуміння інститутів являє концепція Т. Веблена, з ім'ям якого пов'язують розробку інституційного підходу до економічних процесів. Його найвідоміша праця — «Теорія бездіяльного класу» (1899) — має красномовний підзаголовок: «інституційна економіка». Сам «бездіяльний клас» позиціонується ним як соціальний інститут, з яким він співвідносить інститут власності, на ґрунті якого перший й постає. Показово, що Вебленові в його праці йдеться не просто про бездіяльний клас, а саме про «інститут бездіяльного класу». Розглядаючи різноманітні взаємодії та відносини у суспільстві, він прагне довести їх розуміння до відповідних інституційних форм. Зокрема, він простежує, як особисте служіння «піднімається до стадії економічного інституту» [Veblen, 1994: р. 104]. У визначенні інституту фундатором інституціоналізму як особливого напрямку передусім економічної думки превалює наголос на ментальних чинниках. Він ототожнює інститут з «поширеним штибом думки щодо відносин між суспільством та особистістю», «домінуювальною духовною позицією», що відтворює і водно-

час фундує систему життя суспільства, називає його навіть «теорією способу життя» і — що важливо підкреслити — ставить у відповідність інституту «поширений тип характеру» [Veblen, 1994: pp. 200–201].

Таким чином інститут постає як усталений формат життєдіяльності у суспільстві, який є передусім певною смисловою структурою, відтворюваною свідомістю людей і втіленою в певний соціальний тип (характер). Останній момент знайде потужний розвиток у подальшій традиції інституціоналізму в рамках розуміння інституту як комплексу взаємопов'язаних соціальних ролей. Також це відправний пункт ще однієї наскрізної теми інституціоналізму — колективного прийняття, яке має конститутивне значення для виникнення та функціонування соціального інституту. Саме ці аспекти існування соціального інституту активують залучення поняття дискурсу до складу інституційного підходу. Адже як виконання ролей, так і колективне прийняття певної структури життєдіяльності відбувається через дискурсивні практики. Це надає самому інституту значення особливого порядку дискурсу — структури осмисленості, яка не лише певним чином зорганізовує спільне життя людей, а й наповнює його сенсом.

Інстанція нормативності та/чи структура життєдіяльності?

Інституційний підхід (чи то інституціоналізм) мав потужний вплив передусім в американській економічній та соціальній думці впродовж усього ХХ століття. Можна сказати, що на 60-ті роки він сам оформився інституційно — виникла американська асоціація інституціоналістів і були написані ґрунтовні аналітичні праці, присвячені історії та трансформаціям цього теоретичного напрямку. Але і за межами власне інституціоналізму поняття інституту було досить відчутно задіяно. Це бачимо, зокрема, у концепції справедливості Дж. Ролза, який писав: «Під інститутами я буду розуміти публічну систему правил, які визначають посаду і положення з відповідними правами та обов'язками, владою і недоторканністю тощо. Ці правила специфікують певні форми дій в якості дозволених, а інші в якості заборонених, і за ними ж карають одні дії та захищають інші, коли відбувається насильство. В якості прикладів, або більш загальних соціальних практик, ми можемо навести ігри, ритуали, суди і парламенти, ринки і системи власності» [Ролз, 2001: с. 82]. Тут бачимо характерний наголос на інститутах як формах та інстанціях нормативності («публічна система правил»). Він бере гору в неоінституціоналізмі, зокрема у працях його фундатора Дугласа Норта (нобелівського лауреата з економіки 1993 року). Показово, що Норт є не просто теоретиком чи дослідником емпіричних процесів у сучасній економіці. Передусім він отримав вищу у світі інтелектуальну відзнаку за розроблення нової економічної історії (відома також як «кліометрія»).

Основою Нортівського підходу став наголос на інститутах як основі економічного зростання. Саме інституційні зміни, на його думку, зумовлюють успішність економічного поступу чи, навпаки, його фіаско. Продуктивність

запропонованої Нортом моделі розуміння економічних процесів впливала передусім з системного залучення в контекст розуміння економічних процесів широкого кола позаекономічних чинників — соціальних, культурних, ментальних тощо. Норт визначає інститути як «правила гри» в суспільстві; ці правила створюють обмежувальні рамки, які зорганізують взаємовідносини між людьми [Норт, 1997: с. 8]. Цей рішучий вихід за межі суто економічної функційності дав змогу побачити економіку в реальному соціальному контексті, як одну з підсистем суспільства. Звісно, жодного відкриття немає в тому, що економіка є такою підсистемою. Але теоретичним досягненням неоінституціоналізму стало виявлення механізмів, впливів та зумовленостей, які пов'язують економіку, з одного боку, і соціум — з іншого. Поняття соціального інституту як передусім інстанції суспільної нормативності стало у цій справі ключовим.

Поняття інститутів, як його впроваджує Дуглас Норт, є вельми широким і в своєму змісті фактично тотожне всім усталеним структурам організації суспільної життєдіяльності (з природним для нього як економіста наголосом на функціонуванні економіки). Однак американський дослідник розводить сенс інституту як «системи правил» — і організацій як «гравців» за цими правилами. Це цілком зрозуміло в контексті його аналізу економічних процесів для відокремлення агентів дії від самого нормативного порядку дій. Хоча, разом з тим, відокремлюючи інститут від організацій, він пов'язує їх зі структурами людської життєдіяльності. На думку Д. Норта, головна роль, яку інститути відіграють у суспільстві, полягає у зменшенні невизначеності шляхом встановлення усталеної (хоча не обов'язково ефективною) структури взаємодії між людьми [Норт, 1997: с. 12]. А від усталеної структури інтеракцій один крок до їх організаційного оформлення. Тому цілком закономірно, що надалі ригоризм розмежування й навіть протиставлення інституту та організації був значною мірою дезавуований навіть в межах неоінституціоналізму. Нині у понятті соціального інституту переважає сполучення його сенсу як інстанції нормативності й zarazом як сталої структури життєдіяльності (організації). Характерним в цьому плані є визначення Дж. Тернера: «Комплекс позицій, ролей, норм і цінностей, які закладені в окремих типах суспільних структур та організують відносно стійкі моделі людської діяльності в контексті фундаментальних проблем творення життя — отримання ресурсів, відтворення індивідів та підтримання життєздатних суспільних структур у певному середовищі» [Turner, 1997: p. 6].

Відмінність інститутів як інстанцій нормативності від організацій як колективних дієвців є відносною. Структура організацій має не суто функційний характер (в цьому випадку протиставлення інститутів та організацій мало б вагомий сенс), а й нормативний. Вона сама по собі є певним парфразом сукупності норм та обмежень. І якщо дивитись на організацію не «натурально», як сукупність людей, а як на структуру діяльності, що має нормативне значення для її учасників, то відмінність — точніше, проти-

ставлення — інституту та організації виглядає доволі непереконливо. Пояснювальний та евристичний потенціал поняття інституту вочевидь посиляться, якщо не протиставляти його поняттю організації, а навпаки, поєднати з ним в більш багатовимірному концепті. Звісно, не кожна організація може бути ототожнена з інститутом, про це не йдеться. Однак введення в поняття інституту організаційної структури діяльності, яку задає «система правил» (а точніше інстанція нормативності) лише примножує теоретичні можливості інституційного підходу.

Доречно дилему правила-організації перевести в режим двох невіддільних і взаємодоповняльних функцій інституту — нормативної та регулятивної. Відмінність нормативної та регулятивної функцій полягає в тому, що окрім виміру *належного* в діяльності людини так само неусувно присутній вимір *доречного*. Регулятивна роль інституту забезпечує ефективність дії, її послідовність та цілеспрямованість, залучення необхідних засобів та ресурсів, корисні застереження тощо. Нормативна функція робить дію правильною, відповідною належному зразку та припису. Регулятивна функція, натомість, сприяє успішності дії, робить її прагматично виправданою. Звісно, відмінність цих функцій не означає їх повного розведення й тим більш протиставлення. Навпаки, часто нормативні складові інституту беруть на себе регулятивне навантаження, а прагматично доцільні вибори фактично виконують нормативну роль. Тим не менш, важливо ці функції розрізнити, бо так досягається більш повне розуміння сенсу та ролі соціального інституту у суспільстві.

Дієвість інституту та дискурс

Апеляція до потуги і якості інститутів в контексті економічного розвитку й на сьогодні залишається однією з домінуючих пояснювальних схем. Прикладом цього є одна з найвпливовіших гуманітарних праць останнього десятиліття Аджемоглу та Робінсона «Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності» (2012, укр. пер. 2016 [Аджемоглу, Робінсон, 2016]). В ній автори впроваджують розрізнення екстрактивних (таких, що виключають більшість населення з процесу прийняття політичних рішень) та інклюзивних (таких, що залучають широкі верстви до активної політичної участі та економічної ініціативи) інститутів.

Безумовно, інститути є потужними інстанціями нормативності, в цьому полягає їх фундаментальна роль у суспільстві. Однак важливо, з одного боку, розкрити характер та механізми цієї нормативної дії, а з іншого — врахувати й інші виміри феномену інституту. Інститути інколи спрощено розуміють як систему правил, що визначають поведінку людей. Як ми бачили, не вільні від такого спрощення й деякі міркування фундатора сучасного неоінституційного підходу Д. Норта (зокрема, коли він проводить аналогію між ефектом інституту та правилами футбольної гри). Певною мірою це спрощення в контексті нортівських міркувань можна пояснити його зосередженістю на

аналізі процесів економічного розвитку. Принциповою теоретичною новацією в цьому контексті (яку й уособило поняття інституту) стало введення до комплексу пояснювальних засобів економічної динаміки чинника соціальної нормативності. Повнота визначення феномену інституту тут мала підпорядкований характер. Найважливіше було вийти за межі суто функційних чинників в площині економічного аналізу і залучити в дослідницьку матрицю соціальну нормативність. Однак певна одновимірність тлумачення, припустима для цілей економічного аналізу, тягне за собою відчутні теоретичні втрати в царині аналізу соціального. Передусім йдеться про складну структуру нормативності, уособлювану суспільним інститутом. В ній щонайменше треба виділити експліцитну нормативність системи правил та приписів, з одного боку, і порядок дискурсу, створений і підтримуваний даним інститутом — з іншого.

Дискурс сам по собі не є приписом. Навпаки, він утворює відкритий смисловий простір для участі багатьох дієвців (принагідно мовців), залучених до поля дієвості даного інституту. Однак саме залучення у дискурс потребує і означає прийняття учасником чималої кількості вимог та настанов. Сам порядок дискурсу, процедури його здійснення, параметри визнання значущості суджень тощо мають нормативний характер, хоч здебільшого й задіяний неявним чином — просто як умова можливості комунікації та взаєморозуміння. Це створює підстави для розрізнення інституту та інституції.

Взагалі подібне поняттєве розрізнення не є нововведенням. В інституційній теорії воно застосовується для позначення установлень, звичаїв, сталих суспільних практик (інституції), з одного боку, і закріплення цих звичаїв та порядку дій у вигляді закону чи установи (інститут) — з іншого. Можна з певною схематичністю сказати, що інститут є певною сталою структурою, тоді як інституція — процесуальним розгортанням цієї структури, процесом її функціонування. Однак що складає стрижень такої процесуальності? Всі процеси спільного буття людей передбачають їх комунікацію між собою; жодна дія чи взаємодія людей не обходиться без дискурсивно-мовленнєвої складової. Відтак саме дискурс втілює в собі інститут як процес здійснення життєдіяльності в певному усталеному форматі. Норми та правила не існують самі по собі. Їх робить нормами та правилами спосіб їх ужитку, а не їхній абстрактний зміст. Тому дискурс відповідає нормативності в її ужитковості — в якості реально здійснюваного процесу в нормування життєдіяльності. Відтак поняття інституції, відмінне від інституту, покликане зафіксувати ту обставину, що будь-яка нормативність в суспільстві є дискурсивно опосередкованою. Вона існує не інакше, ніж породжуючи певні практики мовлення, комунікації та аргументації (висновування).

Відтак інституція виступає дискурсивно-комунікативним аналогом інституту. Вона — не просто система правил, а нормативна система з комунікативними та процедурними практиками її застосування. Відмінність тут приблизно така ж, як між традиційним біологічним дослідженням та етоло-

гічним. Перше має справу з живою істотою в її вилученості з природного середовища і властивого їй способу життя. Фактично як з музейним експонатом чи описом у біологічному атласі — з усіма характеристиками анатомії та морфології. Натомість етологія передбачає розуміння живої істоти в безпосередньому процесі її життєдіяльності — так, як вона поводить себе в живій природі. Завдяки цьому тварина перетворюється з абстрактного організму з визначеними властивостями на спосіб поведінки в природному середовищі (який, власне, й називається життям). Так само інституція є інститутом у його реальній діяльності, котра як практика створення, використання та обігу сенсів має передусім дискурсивний характер. Схематично кажучи, інституція — це інститут як дискурс: той дискурс, який він породжує у відповідності до своєї телеології, до якого вдається як спосіб свого функціонування і залучення у своє поле людей, учасників суспільства. Фактично дискурс тут виступає як заміщення вебленівського «штибу думок» чи «духовної позиції», вигідно відрізняючись від цих статичних визначень динамізмом і процесуальністю.

Простежимо ефект розуміння інститутів як інституцій. Безпосереднім інтегративним ефектом добре зорганізованої структури суспільного життя є *здатність до укладання та відповідального виконання угод*, а в підмурку самої цієї здатності лежить ще глибший ефект *довіри*. В останні десятиліття соціальна теорія приділяє феномену довіри все більшу увагу, справедливо вбачаючи у ньому підмурок всіх суспільних відносин, та й взагалі людських стосунків. За словами відомого соціолога П. Штомпки, «довіра є ставка відносно майбутніх непередбачуваних дій інших» (людей) [Sztompka, 1999: p. 25]. Довіра осягається ним як одна з трьох орієнтацій стосовно людської непередбачуваності, особливе значення якої полягає у проактивності. Завдяки довірі уможливується дія, попри невизначеність та ризик. Тоді як дві інші орієнтації — надія/розчарування та віра/сумнів — визначаються (наскільки виправдано, це відкрите питання; видається, що більше підстав розглядати їх як комплементарні щодо довіри) як пасивні та споглядальні.

Все питання суспільної інтеграції полягає не у дієвості керуючої волі, яка приписує порядок справ і має механізми, що забезпечують його виконання. Вага регламентацій та приписів в суспільстві є доволі обмеженою. За своєю природою суспільство, щоб динамічно розвиватися, має бути добре організованою свободою. Всі приписи, правила та й загалом нормативність мають слугувати цій фундаментальній меті. Ефективно інтегроване суспільство ґрунтується не на приписах, а на продуктивному режимі різноманітних інтеракцій серед будь-яких учасників (звісно, йдеться не лише про індивідів) суспільного життя. Загальним знаменником успішності інтеракцій є не примус чи загроза покарання, через які переважно діють авторитарні режими, а здатність до укладання та сумлінного виконання угод. Своєю чергою, підмурком цієї здатності слугує довіра як загальна налаштованість членів суспільства.

Таким чином, як довіра, так і поява на її ґрунті взаєморозуміння мають спиратися на розвинені дискурсивні практики. Довіра та порозуміння між дієвцями не є простою даністю, раз і назавжди встановленою величиною. Навпаки, вони мають постійно відновлюватися та підтримуватися досвідом спільного життя. Без цього відбувається їх швидке руйнування, а відтак — деструкція суспільного цілого. Саме належний дискурсивний режим ведення справ та інтеракцій між людьми забезпечує відновлення необхідного рівня довіри в суспільстві, виправданості очікувань і — це треба особливо підкреслити — розв’язання природно утворюваних неузгодженостей, конфлікту інтересів, зіткнення особистих зазіхань тощо. Можна сказати, що дискурс перетворює потенціал недовіри, ворожості і конфліктності на дієвість консенсусів і взаємного визнання.

Інститути та суспільство

Соціальним інститутам належить видатна роль у конституюванні, відтворенні та розвитку суспільства. Вони є структурами, в яких відкладається та накопичується досвід спільного буття людей та його здобутки. Завдяки інститутам здійснюється своєрідна сепарація того в досвіді людської життєдіяльності, що виявило свою помилковість, неефективність, лише *ad hoc* виправданість — від вартого відтворення, надійного, такого, що створює продуктивну перспективу. Коротко кажучи, інститути акумулюють в собі всі значущі набутки спільного життя людей, їх комунікації, способів діяльності та стосунків між собою, задля того щоб відповідно до них продовжувати успішні практики і водночас знайти в них опору для подальшого руху. Феномен соціального інституту вкрай важливий для розуміння того, як людина створює власну реальність, своєрідним чином самозасновується та спирається у своїй життєдіяльності на саму себе. Цей майже містичний принцип опертя людини на саму себе та витворення дійсності з себе самої явище соціального інституту робить цілком наявною та зрозумілою реальністю.

Якби такі сталі структури не існували, люди були б занурені лише в безпосередній живий процес взаємодії і нескінченного перевинайдення себе та способу свого буття наново. Тому інститути виконують універсальну культурну функцію своєрідних осередків людяності, у їх вигляді кристалізується культура. Так вона стає спроможною існувати не тільки інтерсуб’єктивно, а й автономно, доволі незалежно від живих людських індивідів. Понад те — як інстанція, що вивищується над живими індивідами і стає зобов’язувальним чинником для них. Інститути роблять життєдіяльність нині існуючих людей продовженням досвіду поколінь і реалізацією певної трансцендентальної людяності, яку ми зазвичай іменуємо культурою. Ця тяглість форм життєдіяльності неможлива поза дискурсивними практиками. Дією інститутів досягається принципово важливий для організації людського буття ефект *належного*.

Людину взагалі можна визначити як істоту, яка не просто є тим, чим (ким) безпосередньо є, а передусім є тим, чим їй *належить* бути. Модус на-

лежного, відмінний від модусу сушого, відіграє фундаментальну роль у конституюванні людини та способу її буття. Так чи так опосередковуючи вимогою належного всі свої дії, людина засновує саму себе і творить власне буття. З індивіда чи сукупності істот людина стає світом, і найближчим чином — світом життя людей разом, способом існування не їх родової сукупності (як це має місце в інших живих істотах), а цілком нового формату існування — спільноти, суспільства. Тому можна сказати, що наявність чи відсутність інститутів розмежовує цілком тваринний та власне людський способи існування.

Соціальні інститути не існують осібно. Процес їхнього існування є постійна взаємодія з іншими інститутами, завдяки якій постає феномен суспільства як організованої єдності спільного життя. Без ефекту інститутів суспільство було б лише аморфною сукупністю індивідів з доволі спорадичними стосунками між собою. Саме інститути роблять суспільство суспільством — інтерсуб'єктивною величиною, автономною щодо його власних учасників. Відтак соціальні інститути існують як *система інститутів* — маючи однакові назви, вони здебільшого являють істотно відмінні явища, аж до протилежного один одному змісту. Однак кожен, зрештою, працює на суспільне ціле. Або ж руйнується та дезавується дією інших інститутів. Розгляд кожного інституту даного суспільства має зважати на його місце в загальній системі інститутів. Лише так може бути досягнута повнота його змісту. Водночас врахування ефекту системи наголошує на загалом очевидній нерівноважності різних інститутів. Відмінну суспільну потугу інститутів (їх вплив, коло регульованих ними відносин, кількість залучених людей та ресурсів тощо) можна визначити через поняття *поля дієвості* відповідного інституту.

Ця системна роль інститутів в утворенні, відтворенні та розвитку суспільства відповідним чином відображається в корелятивних інститутах інституцій, чи то дискурсивних практиках. Інституція є смисловим порядком, який залучає в себе та вносить поведінку людей. Водночас вона не є чимось відокремленим, осібно існуючим. Кожна інституція залучена в загальне дискурсивно-комунікативне поле суспільства і, своєю чергою, впливає на нього. На цій підставі можна сказати, що кожна інституція стає способом організації дискурсу в суспільстві загалом — задає певний порядок дискурсу. Цей загальний порядок дискурсу є не просто комунікативним, а й смисловим аналогом суспільства. Аналіз особливостей створюваного дискурсивними практиками смислового поля наочно виявляє як продуктивні якості певного суспільного устрою, так і його проблеми та суперечності.

ДЖЕРЕЛА

- Аджемоглу, Д., Робінсон, Д. (2016). *Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності*. Київ: Наш Формат.
- Вико, Дж. (2018). *Основания новой науки об общей природе наций*. Москва: РИПОЛ классик.

- Мертон, Р. (2006). *Социальная теория и социальная структура*. Москва: АСТ, Хранитель.
- Норт, Д. (1997). *Институты, институциональные изменения и функционирование экономики*. Москва: Фонд экономической книги «Начала».
- Розанвалон, П. (2009). *Демократична легітимність*. Київ: КМ Академія.
- Ролз, Д. (2001). *Теорія справедливості*. Кіхв: Основи.
- Miller, S. (2019). Social Institutions. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/entries/social-institutions/>
- Sztompka, P. (1999). *Trust: a sociological theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner, J. (1997). *The Institutional Order: Economy, Kinship, Religion, Polity, Law, and Education in Evolutionary and Comparative Perspective*. New York: Longman.
- Veblen, T. (1994). *The theory of the leisure class*. New York: Penguin books.

Одержано 04.04.2022

REFERENCES

- Acemoglu, D., Robinson, J. (2016). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. [In Ukrainian]. Kyiv: Nash Format. [=Аджемоглу, Робінсон 2016]
- Merton, R. (2006). *Social Theory and Social Structure*. [In Russian]. Moscow: AST, Hranitel. [=Мертон 2006]
- Miller, S. (2019). Social Institutions. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/entries/social-institutions/>
- Nort, D. (1997). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. [In Russian]. Moscow: Fond ekonomicheskoy knigi «Nachala». [=Норт 1997]
- Rawls, J. (2001). *A Theory of Justice*. [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy. [=Ролз 2001]
- Rosanvallón, P. (2009). *Democratic Legitimacy: Impartiality, Reflexivity, Proximity*. [In Ukrainian]. Kyiv: KM Akademia. [=Розанвалон 2009]
- Sztompka, P. (1999). *Trust: a sociological theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner, J. (1997). *The Institutional Order: Economy, Kinship, Religion, Polity, Law, and Education in Evolutionary and Comparative Perspective*. New York: Longman.
- Veblen, T. (1994). *The theory of the leisure class*. New York: Penguin books.
- Vico, G. (2018). *New science: principles of the new science concerning the common nature of nations*. [In Russian]. Moscow: RIPOL klassik. [=Вико 2018]

Received 04.04.2022

Viktoria SHAMRAI, PhD, Senior Research Fellow
at the Department of Social Philosophy,
H.S. Skovoroda Institute of Philosophy,
National Academy of Sciences of Ukraine,
4, Triokhsviatytska St., Kyiv, 01001.
vicscha@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-0936-5404>

DISCURSIVE DIMENSION OF INSTITUTIONS

The article considers the leading and indisputable role of discursive practices in the existence of social institutions, especially in democratic governance. The necessity of searching for heuristically effective approaches in the analysis of social reality in general, and especially modern sociality, is substantiated. In this context, the theoretical modernization of the institutional approach in the analysis of social phenomena by involving the concept of discourse in the structure of this approach is proposed. Emphasis is placed on the dual meaning of social institutions — as ways of organizing the life of society and as instances (mediums) of normative, through which the order

of social life is constituted, reproduced, and changed. This solves the “rule-organization” dilemma in neo-institutionalism. It is transferred to the mode of two inseparable and complementary functions of the institute — normative and regulative. The analysis of those semantic, organizational, and procedural loadings which carry out discursive practices inactivity of institutes of society is given. In particular, emphasis is placed on the complex structure of normativity embodied by the public institution. It should at least highlight the explicit normativity of the system of rules and regulations on the one hand, and the order of discourse created and maintained by this institution, on the other. Discourse corresponds to the normativity in its usability — as a real process of normalization of life. Normativity exists only by generating certain practices of speech, communication, and argumentation (conclusion). This becomes the basis for distinguishing the concept of an institution as a discursive mode of existence of a social institution on the one hand, and as a way of organizing discourse in society (order of discourse) — on the other. Among the main social effects of institutions are the generation of trust as the basis of social relations and the longevity of cultural experience. Emphasis is placed on the complexity of the existence and activities of institutions: each institution is involved in the general discursive-communicative field of society, and in turn, influences it.

Keywords: *social institutions, discourse, society, norms (normativity), structure of life activity.*